

Sergiy Golovashchenko

ON SOME ASPECTS OF STEPHEN SOLSKY'S BIBLIOLOGICAL HERITAGE: BIBLICAL ISAGOGIK

The attempt of Biblical studies significant component's conceptual identification, which was realized in the latter half of XIXth century by the prominent representative of Kyiv Academy's bibliological tradition is analyzed in this paper.

Віктор Козловський

МАРКЕЛІН ОЛЕСНИЦЬКИЙ ПРО ВИТОКИ І ПРИРОДУ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджено проект практичної філософії, запропонований М. О. Олесницьким — професором Київської духовної академії. Розглянуто основні концепти, які аналізує Олесницький, а також їх зв'язок із провідними європейськими філософськими і етичними вченнями XIX ст.

Творчий доробок професора Київської духовної академії Маркеліна Олексійовича Олесницького (1848—1905) попри стійке і досить тривале забуття, привертає дедалі більшу увагу сучасних вітчизняних дослідників. І ця зацікавленість має вагомі підстави, бо цінність його наукових здобутків лежить не лише в площині минулого, а й має цілком сучасні конотації, що не втратили свого значення для фахівців, які хочуть по-справжньому з'ясувати витоки і розвиток вітчизняних філософських і богословських традицій, їх вплив на наше сьогодення.

Досягнення київського професора зосереджені в царині морального богослов'я, історії та теорії етики. Саме лекційні курси з цих дисциплін, а також монографічні дослідження з морального богослов'я, етичної, антропологічної і психологічної проблематики стали чи не найвагомим внеском Маркеліна Олесницького ускарбницю тогочасної вітчизняної духовно-академічної думки.

Щоправда, за життя київського вченого оцінка його внеску в моральне богослов'я і етику була досить неоднозначною і суперечливою, особливо щодо відповідності його досліджень засадам православної догматики. На оцю так звану невідповідність, чи

відхилення від православного канону деяких його ідей і концептів начебто у бік протестантизму звертали увагу ще за життя М. Олесницького ревниві прибічники чистоти православного богослов'я і етики. Звичайно, таке прискіпливо упереджене ставлення до творчості талановитого вченого гальмувало його професійну кар'єру, обмежувало наукове спілкування, обговорення його ідей в академічному середовищі. Однак, попри всі складнощі і негаразди, що супроводжували Маркеліна Олексійовича впродовж усього його життя, він спромігся написати цілу низку високопрофесійних досліджень у царині богослов'я і філософії, які за своїм науковим рівнем гідні того, щоби їх вивчали як серйозні здобутки вітчизняної науки.

В тогочасній науковій атмосфері інтенсивних пошуків нових методів дослідження людини, мотивів і спонук її вчинків, Маркелін Олесницький не міг задовольнитись традиційними підходами до вивчення антропологічних та етико-моральних підвалин людського буття¹. Ще в одній із своїх перших великих праць «Історія моральності і моральних вчень» (ч. 1, 1882; ч. 2, 1886) учений чітко сформулював основну проблему етики, як філософської науки: чи можливе створення етичної системи, яка була б спроможна на цілком наукових засадах обґрунтувати норми і приписи, що ними послуговуються люди у своєму звичайному, повсякденному житті? Чи можуть наукові, зокрема філософсько-теоретичні знання, здобуті й обґрунтовані раціональними методами стати надійною підставою моральних вчинків людини?

Базовою ідеєю, яка стала визначальною для дослідження Олесницьким природи моралі, стало усвідомлення тієї обставини, що теоретичні, як і філософсько-спекулятивні аргументи неспроможні належним чином, тобто аподиктично, обґрунтувати цінності і норми людського життя. Вчений був переконаний, що будь-які теоретичні результати не матимуть жодного вирішального значення, бо застосування їх саме як практичних, а не теоретичних постулатів не може бути дієвим. Учений усвідомлював, що будь-які теоретичні конструкції, створені задля обґрунтування світу належного, тобто цінностей і норм, неспроможні визначати і вмотивовувати практичні цілі людей. І труднощі пов'язані не з тим, що наука, філософія і мораль протягом свого історичного розвитку так і не спромоглися створити певну всебічну теорію цінностей, яка б вирішувала життєві питання. Київський дослідник розумів, що справжня проблема полягає у з'ясуванні вельми

¹ Деякі антропологічні ідеї Олесницького, які він розробляв у своєму курсі лекцій з морального богослов'я, проаналізовані нами у статті: *Козловський В.* До питання про антропологічні засади морального богослов'я М. О. Олесницького // Київська Академія.— Вип. 2–3 — К., 2006.— С. 208–220.

непростого питання — чи здатна теоретична думка ставити перед собою завдання доконечного вирішення життєво-практичних, моральних проблем, чи, можливо, науково-теоретичне знання не здатне навіть наблизитись до вирішення цього завдання. Однак неспроможність наукових підходів дати чіткі відповіді на практичні запити пов'язана не зі слабкістю теорії, теоретичної філософії, метафізики чи раціональної теології, а вкорінена в самій природі цих питань. Тоді як наукові дослідження намагаються підвести явища, події і процеси під загальні каузальні закони (природи чи історії), в царині етики фахівці постають перед значними труднощами у «відкритті і поясненні законів у світі свободи, труднощами підведення людських намірів і дій, які становлять предмет етики, під якісь загальні схеми»². Київський дослідник виходив із притаманного європейській філософії розуміння моральної філософії чи етики як практичної науки. Саме її практичний статус унеможлиблює використання суто наукових узагальнень, зокрема, тих, які зазвичай застосовує теоретична філософія. Така обмеженість теоретичної філософії у вирішенні проблем, які постають перед етикою як філософською наукою, зумовлена її предметом, його зв'язком із людською практикою. А звідси впливала невизначеність цієї дисципліни, невдоволення, що лунали від багатьох її критиків за відсутність, начебто, у неї теоретичної доказовості й обґрунтованості її принципів і постулатів. Олесницький уважно дослуховувався до цієї критики, але він також добре розумів особливості тієї предметної сфери, яку повинні вивчати етика, філософія права чи філософія мистецтва. Всі ці філософські науки мають справу з практичними стосунками людей, їхніми діями і вчинками, ціннісними орієнтаціями і творчістю. Така особливість цих наук і породжує теоретичні труднощі аподиктичного обґрунтування їхніх положень, принципів і максим на засадах «чистого» теоретичного розуму, бо, як переконливо констатує вчений, «чим ближчий предмет до практики, тим більше людина схильна вдовольнятися фактом безпосередньої діяльності, не перетворюючи її у предмет прискіпливої рефлексії»³. Олесницький переконаний, що суто рефлексивні методи пізнання, якими ми намагаємося обґрунтувати наші вчинки, зазвичай призводять або до зневіри, або у кращому випадку до скептицизму: «Панівне в наш час намагання зробити рефлексивне *знання* єдиним джерелом усіякого пізнання і переконання в кінцевому підсумку мусить вести ґрунтового мислителя до скептицизму»⁴. Однак якщо скептицизм і має певний сенс у сфері пізнання, то в практичних стосунках між людьми

² Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений.— Ч. 1.— Киев, 1882.— С. 11.

³ Там само.— С. 13.

⁴ Там само.— С. 101.

він не може відігравати вирішальної ролі. Цілком зрозумілим є той очевидний факт, що людям у їхньому практичному житті, взаєминах потрібні знання, але знання своєрідні – такі, які б стосувалися людських потреб, бажань і, що найголовніше, того, як людині *належить* чинити. У повсякденному житті людям вкрай важливо володіти такими знаннями, які дотичні до сфери належного, світу цінностей і норм, а не лише описували наявний стан речей. Потреба саме в таких знаннях зумовлена тим, що повсякденне життя завжди скероване на ситуації, які потребують від людини вибору, рішень і дій. Тому знання, що їх людина застосовує для прийняття рішень і дій, не можуть бути суто теоретичними, тобто такими, що ґрунтуються на пізнанні каузальних зв'язків і законів. Останні діють, зазначав М. Олесницький, як об'єктивна регулярність і детермінізм. Людина потребує дієвих, практичних знань, звернених до її потреби вільно застосовувати їх у своєму житті. Причому не так, як ми послуговуємось науковими законами, які постулюють нам чітко окреслені й визначені *об'єктивні регулярності*, що діють як природні закономірності, а як певні імперативи, регулятиви, ціннісні орієнтири, які потребують від людини *суб'єктивного прийняття* і добровільної згоди щодо їх застосування. Вирішальною умовою функціонування практичного знання є наявність індивідуальної свободи, що уможлиблює вибір людиною того знання, яким вона хоче керуватись у своєму житті. Особливістю цих знань є те, що на відміну від наукових тверджень, які є судженнями про буття, у своєму практичному житті людина найчастіше послуговується нормативними судженнями належного. Хоча на протигагу законам науки, які діють як об'єктивні каузальні залежності, у сфері практичного життя, особливо це стосується моральних приписів, людина може вільно вибрати негативну максиму своїх вчинків і тоді вона свідомо порушує приписи, вчиняючи так, як їй заманеться – самовільно, без огляду на вимоги морального імперативу.

Відповідно до європейської традиції, започаткованої ще за античної доби, яка спиралась, зокрема, на праці Арістотеля, київський учений підходив до вивчення моральних настанов як до особливого різновиду знання, а саме – знання суто практичного⁵. Відповідно, на його думку, дослідженням, з'ясуванням природи і витоків такого типу знання, його обґрунтуванням повинна зай-

⁵ На арістотелівські витоки моральної філософії, зокрема, курсів з етики, запроваджених у Києво-Могилянській Академії ще на початку XVIII ст., звернула увагу сучасна українська дослідниця Марія Кашуба. Так, вона зазначає, що, мабуть, саме Теофан Прокопович «наважився включити у свій філософський курс розділ моральної філософії як практичних настанов саме за етичним ученням Арістотеля» (Кашуба М. Етика як академічна дисципліна в Києво-Могилянській Академії // Київська Академія. – Вип. 2–3. – К., 2006. – С. 100.

матися особлива частина чи розділ загальної філософії – практична філософія. У загальному плані, як вважав Олесницький, специфічні риси практично-орієнтованої філософії зумовлені її предметом – життям і діяльністю людини: «Практичною філософією називають особливу філософську науку (значить теорію), що стоїть поряд із теоретичною частиною і має своїм предметом царину діяльності і життя, що відрізняє її від царини теоретичної філософії»⁶.

Виокремлення практичної філософії як самостійної частини філософського знання здійснювалося на підставі її специфічного стосунку до теорії. І оці зв'язки з теоретичним дискурсом мали, вважав дослідник, принципове і вирішальне значення для практичного філософування. Виявилось, що ті розділи філософії і, зрештою, богословського знання, які ґрунтуються на теоретичній, точніше спекулятивній, аргументації (наприклад, метафізика та раціональна теологія) майже неможливо застосовувати для практичного вирішення моральних, релігійних чи будь-яких інших життєвих проблем. І це попри те, що власне ці питання безперервно постають перед людиною впродовж її життя. Тобто людина завжди постає перед труднощами, проблемами, як тільки вона намагається застосувати теоретичне знання з метою вирішення тих питань, що виникають як певні життєві, практично-духовні ситуації. Хоча саме від уміння вирішувати такі питання залежить здатність людини приймати правильні рішення і відповідно до них діяти. Річ у тім, що практичне знання, на думку М. Олесницького, не є простим механічним застосуванням положень і принципів теоретичної філософії чи якоїсь іншої теоретичної системи до обставин і ситуацій людського життя. Тобто особливість стосунку практичної філософії до теоретичних узагальнень метафізики, логіки чи теології значно ускладнює поширення теоретичних концептів на сферу людської практики, хоча для деяких філософів, які перебувають під впливом просвітницького раціоналізму, практична філософія є «не більше ніж застосування на практиці того, що викладено в теоретичній філософії»⁷. Вчений зазначав, що такий підхід є глибоко помилковим. У своєму практичному житті людина ніколи не повинна, а відтак, зрештою і не може цілковито покладатись на надбання будь-якої теоретичної системи. Значення теоретичного знання, особливо філософського, полягає у його здатності узагальнювати світ суцього, встановлювати фундаментальні принципи буття, тоді як у практичному житті люди більше

⁶ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений. – С. 19. (Важливе значення для розуміння всього комплексу богословських, психологічних, філософських і етичних ідей ученого мають його праці, друковані впродовж багатьох років у «Трудах Київської духовної академії»).

⁷ Там само.

послугуються знаннями, що дають наснагу і сили діяти з огляду на світ належного, сферу цінностей і норм. Саме тому до відома практичної філософії Олесницький зарахував лише ту частину філософської науки, яка охоплює «етику у вузькому сенсі або моральну філософію, природне право або філософію права і естетику або філософію мистецтва»⁸. Отже, вчений приєднувався до тієї традиції тлумачення практичної філософії, яка передбачала включення до її складу, окрім етики, ще й філософії права та естетики⁹. Як відомо, в тогочасній європейській філософії склад і структура практичної філософії були розроблені, обґрунтовані і систематично викладені у низці фундаментальних праць відомих німецьких філософів – Імануїла Канта, Йоганна Фіхте, Фрідріха Шеллінга і Георга Гегеля. У другій половині ХІХ ст. цієї структури дотримувались вельми впливі тогочасні філософи і психологи – Едуард Гартман і Герман Лотце. Звичайно, не може бути мови про якусь ідейну згоду в цьому питанні. Фактично, впродовж усього ХІХ ст. точилися палкі філософські дискусії, викликані суттєвими розбіжностями з цілої низки важливих проблем, зокрема щодо розуміння природи і витоків практичного, його обсягу й складу, а також співвідношення теоретичного і практичного розуму. Так, для Фіхте сфера практики поставала як результат діяльності суб'єкта, так званого абсолютного Я, і в цьому сенсі розглядалась як більш ґрунтовна сфера діяльності ніж теоретичний розум: «Не теоретична спроможність є підґрунтям можливості практичної, а, навпаки, практична спроможність зумовлює теоретичну. Розум, згідно зі своєю сутністю є тільки практичним і лише через застосування своїх законів до Не-Я, що його обмежує, він стає теоретичним»¹⁰. Однак все-таки з огляду на загальні засади фіхтеанської філософії розгляд практичної, як, зрештою, і теоретичної

⁸ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений.— С. 19.

⁹ Як зазначає Марія Кашуба, вже у курсах з етики, що викладались у Києво-Могилянській Академії впродовж ХVІІІ ст., етика розглядалась саме як практична філософія, що в цілому відповідає «контексту епохи Просвітництва з його культом розуму та знання й вірою в моральне вдосконалення людини через освіту» (Кашуба М. Етика як академічна дисципліна в Києво-Могилянській Академії // Київська Академія.— Вип. 2–3.— К., 2006.— С. 100). Принагідно слід зазначити, що практична філософія, особливо в її кантівському варіанті, була налаштована критично щодо можливостей теоретичного розуму досягнути світ людського буття, царину належного і дати людині якісь універсальні практичні орієнтири. Це, до речі, відповідало деяким аристотелівським інтенціям щодо природи етичного знання, його налаштованості на досягнення людиною цілком конкретних благ, а не якогось одного, єдиного Блага, як мети людського життя. І це суттєво відрізняло етико-практичне знання від знання спекулятивного чи навіть наукового, якщо воно ставить перед людиною якісь надзавдання, примушує людей нехтувати власним розумінням добра і справедливості й рухатись у якомусь начебто глобальному напрямку, де зрештою втілиться оце велике і єдине Благо.

¹⁰ Fichte J. G. Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre // J. G. Fichte's sammtliche Werke – Erster Band – Berlin, 1845.— S. 126.

діяльності могли тлумачитись як прояви активності абсолютного Я, тобто абсолютної самосвідомості. Звідси випливала переконаність Фіхте в тому, що філософське пізнання практичної сфери (етики, права, господарства) залежить від попереднього розгляду теоретичного розуму, його здатності обґрунтовувати практичні постулати свободи.

У Гегеля ми також спостерігаємо власний, відмінний як від Канта, так і від Фіхте, і до того ж вельми критичний щодо їхньої філософії, кут зору на сутність і обсяг практики. Свій аналіз форм практичного життя він, знову ж таки, не виокремлював в якусь особливу самостійну практичну філософію. Окрім того, він не розглядав естетику як різновид практичного ставлення до світу, навпаки, для нього мистецтво, як і його філософське осмислення, було лише моментом розгортання форм абсолютного духу на шляху його дедалі більш глибокого і всебічного самопізнання. А такою найвищою формою була спекулятивна філософія, зокрема, його логічне вчення, де систематично викладені категоріальні засади думки про світ і загальні принципи світобудови, тобто систематично розгорнутий спекулятивний принцип тотожності мислення і буття¹¹.

Дещо по-іншому сприймав і оцінював практичну філософію Шеллінг, особливо в ранній період його творчості. У своєму розумінні її специфіки він виходив із концептуального осмислення практичного як сфери можливого. На думку Шеллінга, будь-які практичні можливості виникають й існують на підставі «незалежності індивідуальної волі від загальної, бо лише на противагу до загальної волі дещо визначається як практична можливість, і навпаки — тільки на противагу до індивідуальної волі щось визначається як практична неможливість»¹². Практика оприлюднює підпорядкування загальної волі «індивідуальній, а не індивідуальної волі — загальній»¹³. Практичне існує як розрив, дихотомія загальних імперативів й індивідуальної свободи. Пріоритет у цьому протистоянні, вважав Шеллінг, належить свободі.

¹¹ І в цьому питанні спекулятивна філософія Гегеля ревізувала, хоча і з деякими обереженнями, кантівський підхід у розумінні сфери практичного. Гегель розглядав практику як, хоча і важливу й вельми специфічну, однак все ж таку діяльність, яка тяжіє і залежить від теоретичного розуму. Так, досліджуючи практичну дієвість добра, він зазначав, що «ідея добра повинна віднайти своє доповнення винятково лише в ідеї істини» (Гегель Г. В. Ф. Наука логіки // Гегель Г. В. Ф. Собран. сочин.: В XIV т.— М., 1939.— Т. VI.— С. 293). Для німецького філософа «практичній ідеї ще не вистачає моменту теоретичної ідеї» (Там само.— С. 292). Зрештою, неповнота як практичного, так і теоретичного розуму долалась у нього більш потужним концептом — так званою абсолютною ідеєю.

¹² Шеллінг Ф. В. Г. Новая дедукия естественного права // Шеллинг Ф. В. Г. Ранние философские сочинения.— СПб., 2000.— С. 168.

¹³ Там само.— С. 160.

Відомо, що Шеллінг розглядав естетику як найважливішу частину філософії. На його думку, саме в естетиці долається розрив, прірва між теоретичною і практичною філософією. Як відомо, таке розуміння філософії мистецтва започаткував ще Кант. Пізніше його дотримувались провідні теоретики європейського романтизму (Шляєрмахер, Новаліс, Шлегель, Баадер, Шатобріан, Колрідж). Близьке до цього визначення ролі філософії мистецтва ми знаходимо в Едуарда Гартмана.

Розглядаючи різні підходи до розуміння практики, ми не можемо не згадати також Карла Маркса, палкого прибічника практичної діяльності, який витлумачував її в дусі колективної революційної дії, що повинна і здатна докорінно змінити соціальний світ, культуру, мораль і саму людину. Таке індустріально-активістське розуміння практики свідчило про те, що в європейській філософії з'явився новий і досить радикальний напрям, який базувався на рішучій відмові від морального, правового виміру практики. Це мало своїм наслідком як концептуальне, так і фактичне заперечення того розуміння практики, яке сягало своїми витокami античності, а в новітні часи було потужно втілене в кантівській трансцендентальній філософії.

Звичайно, що з усього кола проблем практичної філософії М. Олесницького цікавила насамперед моральна проблематика. Моральна філософія, чи етика, на думку дослідника (до речі, він розрізняв філософську і богословську етику), є центральною, провідною частиною філософії, але не теоретичною чи спекулятивною, а власне практичною. Ця специфічність зумовлена природою етичного знання, яке не повинно цілковито залежати від вирішення складних теоретичних питань щодо природи добра і зла, витоків свободи, автономії чи гетерономії людської особистості. З іншого боку, наявність гострих суперечок, дискусій щодо метафізичної природи цих концептів, їх онтологічного статусу не означає, що етика не повинна мати чітких ознак дискурсивного знання. Однак для Олесницького природа і способи форми обґрунтування етичного знання лежать не в площині спекулятивного мислення. З іншого боку, визначення природи цього знання, його значення для людського буття, як і пошук специфічних, однак, все-таки теоретичних аргументів, є вкрай важливими питаннями для етики. Тому київський дослідник ставив перед собою завдання філософськими методами обґрунтувати етику як дискурсивне знання, яке має стосунок до людської діяльності, практики, моралі. А відтак його не вдовольняли етичні доктрини, що послуговувались аргументами або спекулятивними, або, навпаки, суто емпіричними, апостеріорними, тобто позитивно-науковими підходами до етики. Позитивізм, як спосіб теоретичної аргументації, що практикував процедури редукції філософського й етичного знання до якогось

емпіричного базису (фізіологічного, психологічного чи соціологічного), був досить популярним у тогочасних філософських і наукових дослідженнях. На це звертає увагу і Олесницький, критикуючи ті збіднені, спрощені результати, що їх адепти позитивізму (Конт, Бентам, Міль, Бокль, Літре, Спенсер) пропагували як нове слово в царині філософсько-етичного дискурсу. Київський учений зазначав, що поряд із нищівною і багато в чому несправедливою критикою спекулятивної філософії позитивізм не дав вагомих аргументів на користь етичного знання і практичної філософії в цілому.

Цікаво, що відокремлення практичної філософії від теоретичної на підставі відмінності як їхніх предметів, так і методів дослідження, а також, що особливо характерно для багатьох тогочасних філософських течій, визнання практичної філософії таким дискурсом, який не залежить від метафізики, — стало, мабуть, чи не найхарактернішою ознакою тієї доби. Достатньо пригадати фундаторів німецького неокантіанства Отто Лібмана, Вільгельма Віндельбанда, Германа Когена, Пауля Наторпа і Генріха Рікєрта, щоб пересвідчитись у правомірності цієї думки. До речі, відомий російський релігійний філософ Володимир Соловйов у пізній період своєї творчості також визнавав практичні витоки і призначення етичного знання. Він вважав, що практична мета етики зумовлює її незалежність від вирішення якихось доконечних метафізичних питань про природу істини, витоки добра і зла, свободу людської волі: «Завдання моральної філософії, яка все ж передбачає метафізичне питання про свободу волі, але ніяк не залежить від нього. Раніше від будь-якої метафізики ми можемо і повинні встановити, що наш розум знаходить добро в людській природі, і саме це природне добро розвиває і розширює»¹⁴. Соловйов запропонував власну модель етики, яка ґрунтувалась на певній антропології (тобто гадані наявності у людини сталих рис і властивостей). Тому цілком зрозумілою була його переконаність у тому, що моральна філософія повинна розглядати свободу як ознаку, рису людського способу буття. А відтак свобода є достеменний і очевидний «етичний факт... вивчати який можливо не звертаючись вже до безумовної свободи вибору, котра є тільки метафізичним питанням»¹⁵. Олесницький також вважав, що моральні

¹⁴ Соловьев Вл. С. Оправдание добра // Соловьев Вл. С. Собран. сочин.: В 12 т.— Брюссель. 1966.— Т. 8.— С. 47.

¹⁵ Там само.— С. 47. (Слід зазначити, що у вирішенні цього питання відчувається хантівський вплив на Солойова. Це, до речі, стосується також і Олесницького. Так, Кант у своїх відомих міркуваннях щодо практичного життя писав: «Та якщо засади нашого життя інші, незалежні від цього джерела [тобто метафізики — В. К.], якщо для підтримування їх потрібна не наука, а лише практично достатнє пізнання, а воно, своєю чергою, також дане без строгої логічної довершеності з практичних джерел, то ця наука мотиме слугувати лише безпеці повчальної мудрості (Weisheitslehre) від усіх нападів позірного розуму» (Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму.— К., 2004.— С. 37).

приписи цілком очевидні для людської самосвідомості. Силу і дієвість їхньої очевидності він порівнював із доказовістю істин математики і логіки. Тому, на думку київського професора, етичні вчення ставлять за мету з'ясування й аналіз нормативно-ідеальних принципів, імперативів вільних людських дій, які сприймаються інтуїтивно, як достеменні факти, що усвідомлюються людиною як її власні переконання, без тиску і примусу. Сферою дослідження етики як частини практичної філософії є дослідження самовираження людської особистості на підставі її переконань. Олесницький наголошував, що людина здійснює особистий відповідальний вибір, покладаючись не стільки на теоретичні знання про світ, добро і зло, скільки на власне сумління, переконання, віру, розуміння і відчуття тих конкретних ситуацій, в яких цей вибір здійснюється, причому здійснюється цілком практично, як вчинок, а не лише як намір чи мета¹⁶.

Для київського вченого було вкрай важливо знайти переконливу відповідь на запитання: що ж є підґрунтям практичних дій, і, зокрема, що визначає *практичний характер* морального вчинку? На думку Олесницького, практичність дій і вчинків визначається їх укоріненістю у людській свободі волі¹⁷. Більше того, підґрунтям власне свободи є саме воля. Київський професор зазначає, що далеко не для всіх мислителів ця істина є очевидною. Принципове значення волі для морально-практичного буття людини кориниться у предметі етики: «Предмет етики взагалі – людська воля і зумовлена нею царина морального світу на землі. А факт існування волі і зумовленість нею моральних дій є неспростовний»¹⁸. Для М. Олесницького не мала якогось особливого значення наявність чи взагалі можливість теоретичного обґрунтування людської свободи волі як певної метафізичної реальності. Для нього свобода волі визначається не теоретичними аргументами, а інтуїціями і переконаннями людини, її вірою, совістю і самосвідомістю, її бажанням і здатністю вчиняти належним чином, діяти як вільна істота.

Тобто дослідник звертає увагу на ту обставину, що, окрім волі, потрібна ще якась умова людської діяльності, і цю умову він вба-

¹⁶ Слід зазначити, що на антропологічний зв'язок волі й емотивної, чуттєвої сфери людини наголошував Герман Лотце: «Воля і наміри самі по собі суть те, що вони є, тільки завдяки їхньому відношенню до внутрішнього відчуття цінності, що і є метою волі» (Лотце Г. Микрокосм. Опыт антропологии.: В 3-х т. – М., 1866. – Т. 2. – С. 374).

¹⁷ Характерно, що Іммануїл Кант обґрунтував зв'язок практичної сфери з волею і розглядав цю єдність як фундаментальне підґрунтя вільних людських вчинків: «Практичні засади суть положення, що містять загальне визначення волі, – наголошував він, – яке охоплює багато практичних правил» (Кант І. Критика практичного розуму. – К., 2004. – С. 21). У практичному сенсі наш розум потрібно розглядати не у відношенні до зовнішніх предметів, що властиво теоретичному розуму, а у «відношенні до цієї волі та її причинності» (Там само. – С. 20).

¹⁸ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений. – С. 20.

чає у людській самосвідомості. Зрештою, їх поєднання становить міцний антропологічний підмурівок людських вчинків. Єдність волі і самосвідомості є необхідною передумовою існування практичної сфери. Завдяки цій єдності людина спроможна *затримувати* і *трансформувати* зовнішні чинники у внутрішні мотиви і спонуки своїх вчинків: «Причинному відношенню, що походить від зовнішніх мотивів, — зазначав Олесницький, — вона протиставляє причинне відношення, що покладається *нею самою*»¹⁹.

У сфері практики самосвідомість виявляється в актах волі. Саме самосвідомість дає людині можливість усвідомлення своєї самостійності, як суб'єкта, розуміння того, що дію саме Я, що саме Я зосереджений на певних ідеальних мотивах, цілях. Тобто самосвідомість, за Олесницьким, є необхідним елементом людського самопокладання, свободи, без яких людина не мала би змоги діяти *самостійно* навіть за умов тиску на неї зовнішніх обставин і примусу. А тією силою, завдяки якій людина має *бажання* і *насагу* до вільних дій, самостійних рішень і вчинків, є саме *воля*. В цьому контексті практика є сферою вольових актів, за допомогою яких людина не лише сприймає й усвідомлює суще, а й покладає те, що повинно бути і що існує лише як мета, тобто як щось *бажане*, але поки що *недосяжне*, те, чого людина *хоче, може і мусить досягти*. Для успішності практичної дії, вважав учений, людина зазвичай спирається не тільки на свій розум, самосвідомість і волю (хоча це вирішальні сили будь-якої дії, вчинку), а й на почуття, емоції. Зрештою, залежно від співвідношення цих «сил душі» Олесницький розрізняв і виокремлював основні типи людських дій і, відповідно, обґрунтовував запропоновану ним структуру практичної філософії. Вчений вважав, що «вся діяльність людини, усе її життя мають два боки — внутрішній і зовнішній»²⁰. Внутрішні мотиви, якими займається власне етика, — це ті чинники, які зумовлюють людську волю з точки зору вибору мети, засобів, норм і максим дій. Внутрішні стимули спонукають волю до «прийняття намірів, випробування бажань, переконаності у своєму рішенні»²¹. У цій сфері воля підкорює собі як розум, так і почуття, хоча без них людська діяльність не може розраховувати на тривкий успіх.

Дещо іншу ситуацію ми спостерігаємо під час розгляду зовнішнього боку людських дій. Це сфера людського буття, суспільства і культури, де втілюються, реалізуються наміри, дії, творчі акти. Тому зовнішнє втілення намірів, які спочатку існували як внутрішні спонуки людини, цілком можливо «обговорювати не тільки з етичної, а й з естетичної та юридичної точок зору»²². За умов

¹⁹ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений. — С. 52.

²⁰ Там само. — С. 112.

²¹ Там само.

²² Там само.

зовнішнього вияву дій ми маємо можливість змінити наголоси у наших дослідженнях і розглядати вже не волю, а розум (чинник правових оцінок) і чуттєвість, емоції (чинники естетичної насолоди) як домінантні спроможності людського духу, спираючись на які ми поцінуємо наші творчі втілення і вчинки. Однак Олесницький наголошував, що навіть у цих сферах практичного життя ми нічого не досягнемо без вольових зусиль. Нашим вольовим зусиллям ми завдячуємо появі у світі речей, творів, які ми поцінуємо і якими насолоджуємось, хоча сприйняття їхньої краси залежить не лише від волі, а й від культури людських почуттів, емоційного стану людини.

Якщо розглядати моральний вимір вчинків, то розум, самосвідомість і почуття, зазначав Олесницький, є лише супроводом волі. Воля зумовлює наші дії, спонукає нас до вчинків, за які ми несемо всю повноту відповідальності. Вона має безперечний пріоритет у будь-яких практичних діях, де необхідно приймати рішення, зважувати спонуки і резони наших рішень: «Ті уявлення, що з'являються у свідомості і мотивують волю, — наголошує вчений, — тільки тому її мотивують, тільки тому стають мотивом волі, що сама воля заохочує їх до себе, сама їх засвоює, робить їх частиною самої себе. Без цієї позитивної сили й енергії волі, з якими вона йде назустріч уявленням, останні не могли б стати мотивом, а відтак не могли б стати й бути причиною, достатньою підставою для рішення волі і для дії»²³.

Отже, у вирішенні питання про співвідношення розуму, самосвідомості і волі як суб'єктивних чинників людських вчинків, М. Олесницький надавав перевагу волі. Це свідчило про його добру обізнаність з новітніми філософськими і психологічними розробками та певну орієнтацію на тогочасні досягнення європейської думки.

Олесницький був переконаний, що воля, як внутрішня спонука людських вчинків, — більш глибокий і вирішальний фактор людської діяльності, ніж рефлексивні акти, тобто ті мотиви й уявлення, які контролюються самосвідомістю. Воля є не менш фундаментальною підставою людських вчинків, ніж здатність чітко і ясно усвідомлювати зовнішні приписи та керуватися ними. Вчений був переконаний, що вчинок, як дія практична і морально відповідальна, охоплює і поглинає зовнішні мотиви. І таке поглинання здійснюється завдяки присутності в структурі вчинку волі як вирішальної сили. Дія, що спонукається волею, передбачає, як зазначав дослідник, потребу всі свідомі мотиви «асимілювати волею»²⁴.

²³ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений.— С. 52.

²⁴ Там само.

Олесницький гостро відчував ті нові соціальні і політичні обставини, які негативно впливали на людину, її волю, свободу. Людина дедалі більше поглинається зовнішнім світом, із сумом констатував вчений, що змушує її якомога більше зосереджувати свою увагу на «об'єктивній моральності, на сфері зовнішніх проявів і зовнішній діяльності волі»²⁵. Захопленість зовнішнім боком життя, намагання людини швидко досягти якогось утопічного золотого віку вже за земне життя, призводить зрештою до занепаду волі, її деградації. Людина поступово втрачає здатність до «внутрішньої самовизначеності»²⁶. А без такої вольової самодетермінації їй не потрібна свобода вибору, як і здатність до практичного самовизначення чи то в повсякденному житті, чи у правових стосунках, чи то в сфері моральної відповідальності. Цілком зрозуміло, що, для того щоб діяти відповідно до моральних норм, людина повинна орієнтуватись не тільки на якісь зовнішні мотиви (хоча вони важливі для людської діяльності), а й мати «внутрішнє самовизначення до добра»²⁷. Аморфність людської волі, її хиткість щодо моральних чеснот не замінить добра теоретична обізнаність щодо стану зовнішнього світу, об'єктивних умов його існування чи навіть знання етичних норм поведінки.

Після кантівського розрізнення практичного і теоретичного розуму та віднесення моральних норм і максим до сфери практики стало зрозумілим, що людські вчинки і дії мають безпосередній стосунок не лише до знання всіх об'єктивних обставин, в яких може розгортатись людська активність, а й до волі, без спонукальної сили якої будь-які знання не мають шансів стати практично значущими для людського життя, моралі, віри, мистецтва.

Філософське усвідомлення обмеженості теоретичного розуму, його неспроможності власними концептуальними засобами обґрунтувати сферу практичного життя людей стало чи найважливішою інтелектуальною подією XIX ст. М. Олесницький добре усвідомлював масштаб і значення цієї події для розуміння людини, її вчинків і дій, її моралі та віри.

Принагідно слід зазначити, що про відчуття межі теоретичного розуму, особливо щодо його можливостей обґрунтування норм і максим моралі, права, мистецтва, релігії писали не лише європейські, а й українські і російські інтелектуали тієї доби. Цією проблемою, наприклад, цікавився відомий російський філософ і публіцист Іван Кіреєвський. Він зазначав, що сучасна філософія підійшла до усвідомлення цієї межі: «Саме філософський розум дав разом із тим можливість розуму усвідомити свої межі»²⁸. Євро-

²⁵ Олесницький М. А. Нравственный прогресс // Труды Киевской духовной академии. — 1884. — № 12. — С. 470.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Киреевский И. О необходимости и возможности новых начал для философии // Русская беседа. — 1856. — Кн. II. — С. 42.

пейські філософи багатьох напрямів, ще за часів шотландської філософії «здорового глузду», а також Девід Г'юм та Іммануїл Кант, чудово розуміли цю межу. Кантівське обґрунтування моралі на засадах практичного, а не теоретичного розуму стало чи не найвпливовішим для європейської філософії. Цей вплив ми відчуваємо дотепер. У XIX ст. достатньо назвати філософські вчення добре знаних Йоганна Фіхте, Георга Гегеля, Фрідріха Шеллінга чи Артура Шопенгауера, як і майже невідомого для інтелектуального загалу тієї доби Серена К'єркегора, а також відомих і впливових, але вже в 2-й пол. XIX ст. Едуарда Гартмана і Германа Лотце, Вільгельма Віндельбанда і Генріха Рікєрта, щоб пересвідчитись, що всі вони досліджували особливості практичної сфери, її специфіку, хоча тлумачили її по-різному. Ще більш варіативними були теоретичні альтернативи запропоновані цими філософами для вирішення тих проблем, які значною мірою дотичні до людського буття, життя і практики кожної особи.

Усвідомлення практичного сенсу моральних і правових норм було пов'язане із розумінням визначальної ролі особистого, індивідуального виміру людської діяльності. З особливості моральних вчинків випливають ті труднощі, перед якими постає практична філософія, коли намагається «перевести предмет практичної діяльності в сферу абстрактної думки»²⁹. Але в чому причина цих труднощів? На думку Олесницького, ці труднощі пов'язані з витоками практичної сфери. Річ у тім, що практика значною мірою уможливорюється наявністю індивідуальних актів, дій і вчинків людей. Тобто таємниця практичного криється не в загальних схемах і правилах, які є зовнішніми чинниками, хоча важливими і необхідними, а в індивідуальних зусиллях людей, їхній волі і бажанні діяти, в разі потреби, діяти всупереч зовнішнім обставинам, долаючи їхню об'єктивність своєю індивідуальною волею і рішучістю. Олесницький сформулював цю думку досить категорично: «Практика, — наголошував вчений, — це сфера індивідуалізму (individuationis)»³⁰. Як тут не згадати Шеллінга, його розуміння практики як сфери напруження і конфлікту індивідуальної і загальної волі. Для Олесницького індивідуальне буття і дії людини були фундаментальними передумовами практики. Можна стверджувати, що вчений вважав особистість базовою антропологічною підвалиною, яка уможливлювала існування практичної сфери як такої. Слід зазначити, що київський дослідник досить ретельно аналізував цей «персоналістичний» вимір практичної сфери, зосереджуючи свою увагу насамперед на персональних витоках моральних вчинків. Те, яким чином діє особа, залежить як від дотримання нею мораль-

²⁹ Олесницький М. А. Из истории нравственности и нравственных учений. — С. 13.

³⁰ Там само.

ного закону (імперативу), так і від уміння враховувати ті обставини й ситуації, в яких дія відбувається, а також від здатності і бажання людини дотримуватись моральних настанов. Олесницький наголошував: особливість вчинку особи полягає в тому, що як моральний вибір, так і вільний, персональний вчинок, завдяки наявності особистого підґрунтя, призводять до певної, часто неусвідомлюваної зміни (до речі, зміною є будь-яке тлумачення правила чи норми) морального закону. «За рахунок того, що в належному і обов'язках моральний закон поєднується з особистою свободою, моральний закон перебуває у стані постійних змін»³¹.

Найвища мудрість особи, на думку київського вченого, полягає не в тому, щоби лише «знати загальні приписи закону чи заповіту, а в тому, щоб бути винахідливим у тлумаченні і використанні в житті цих загальних приписів»³². Олесницький вбачав у персональному вимірі вчинків герменевтичну проблему, яка іманентно притаманна моральним, і, власне, будь-яким практичним настановам, за умови, що ми намагаємося їх застосовувати у своєму житті. Отже, вчений чітко усвідомлював той факт, що загальна норма, правило чи цінність як практичні регулятиви дій і вчинків потребують з боку особи здатності і вміння їх тлумачити відповідно до конкретної ситуації, яка завжди потребує саме персональної участі людини, її здатності розуміння.

Тому тлумачення можна розглядати як суттєву ознаку практики і, зрештою, моральної, правової чи естетичної норми, настанови чи правила поведінки. А відтак тлумачення це не тільки винятково теоретична процедура, що застосовується фахівцями для вивчення текстів, тлумачення конче потрібне, щоб правильно застосовувати загальні практичні норми до конкретних ситуацій з метою більш-менш автентичного їх розуміння. Людські дії, вчинки, які завжди розгортаються у певній ситуації, потребують не тільки теоретичного знання, що, як вважав Олесницький, також вкрай потрібно для кращого розуміння об'єктивних обставин; але головна вимога ситуації полягає в тому, що людина повинна вміти знаходити такі рішення, які б, з одного боку, були не занадто абстрактними, формальними, загальними, а з іншого – щоб вони не зводилися до суто індивідуалістичних бажань, які заперечують той загальний зміст і сенс, що містить ситуація.

Олесницький з цього приводу зазначав, що, поки ми стоїмо, наприклад, на засадах морального закону як практичного постулату нашого повсякденного життя, ми просто зобов'язані вміти

³¹ Олесницький М. А. Из системы нравственного богословья // Труды Киевской духовной академии. – 1890. – № 5. – С. 26.

³² Там само. – С. 27.

використовувати різні прийоми і засоби для пошуку власних шляхів вирішення життєвих проблем. Моральний закон — це не природна даність, а імператив, що діє як регулятив поведінки. Вміння людини індивідуально тлумачити закон і керуватись ним як регулятивом дає їй насагу діяти не всупереч моралі, а в її осерді, і при цьому творити «дещо від себе, бо кожний зобов'язаний тлумачити моральний закон у конкретних і непередбачуваних випадках і віднаходити засоби для використання закону у цих випадках»³³. Для київського дослідника наявність ситуацій, випадків, подій не є чимось таким, чого варто позбутись чи хоча б відволіктись, коли ми намагаємось діяти відповідно до вимог морального закону. Навпаки, множинність світу, його гетерогенність, велика кількість подій, випадків і фактів є принадою світу, а не його вадою. Для М. Олесницького цілком очевидно, що люди звертаються до морального закону, шукають його підтримки саме тому, що світ, як і їхнє власне існування мінливий, нетривкий, небезпечний. Якби світ був цілковито гомогенним і сталим, то моральний закон став би непотрібним, бо в такому світі були б відсутні події, ситуації, випадки, тобто рух і зміни.

У своїх роздумах щодо співвідношення морального імперативу та конкретних випадків його застосування Олесницький багато в чому спирався на філософські розробки тогочасного німецького філософа і психолога Германа Лотце, на його неолейбніціанську доктрину персоналізму і метафізики. Згідно зі своїми філософськими принципами і підходами, німецький філософ наголошував на тому, що як «речі, так і події цікаві і особливі переважно тим, чим вони відмінні, а зовсім не тим, в чому вони всі формально між собою схожі»³⁴. Тобто світ і все, що в ньому існує — речі, події, випадки, людські вчинки, — мають суттєві відмінності, вони не схожі між собою, причому ця відмінність не просто суб'єктивна, вона метафізична. Лотце доводив, що насправді уподібнення й узагальнення ефективно відбуваються на рівні логічних категорій. А відтак узагальнення теоретичного розуму стосуються логічно можливого, суто концептуального відтворення дійсності, а не її метафізично суцільної реальності: «На змішуванні понять метафізично суцільного і логічно можливого, — зазначав Лотце, — заснована система абсолютного ідеалізму Гегеля»³⁵. Реальність, запевняв німецький метафізик, набагато складніша, її сутність полягає не в загальних рисах і властивостях, а в індивідуальних речах і подіях.

³³ Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия // Труды Киевской духовной академии.— 1890.— № 5.— С. 28.

³⁴ Лотце Г. Микрокосмос. Опыт антропологии.: В 3-х т.— М., 1867.— Т. 3.— С. 560.

Олесницький погоджувався з думкою Лотце стосовно того, що покладання принципу тотожності мислення і буття, який став підвалиною післякантивського німецького ідеалізму, як фундаменту пізнання і дії призвело до створення величких апіорних систем знання про світ, людину й історію. Як відомо, з особливою виразністю і силою цей принцип утілювався у філософських системах Фіхте, Шеллінга і Гегеля. Саме ці філософи намагались охопити все тогочасне знання і вибудувати на такій основі довершені філософські системи. Характерною рисою цього типу філософування було те, що в межах цих систем надавалась безперечна перевага спекулятивному розуму, його здатності хоч би ідеально охопити і підпорядковувати все знання про світ. Творці універсальних систем були переконані, що за допомогою спекулятивного розуму цілком можливо обґрунтувати не лише знання про дійсний світ, а й дати універсальні принципи моралі і права, людської свободи, забезпечити надійним підґрунтям людську діяльність. Творці цих грандіозних систем були переконані в тому, що цілком можливо і конче необхідно, виходячи з єдиних принципів довершеного знання, всебічно охопити і раціоналізувати всю сферу практики³⁶. Такі настанови, безперечно, суттєво вплинули і на розуміння природи практичної сфери, її залежності від синтетичної сили спекулятивного розуму³⁷. Вельми цікаві думки щодо природи спекулятивного мислення ми зустрічаємо у відомого французького дослідника німецького ідеалізму Жана Іпполита, який зазначав: «Спекулятивне мислення не створює Абсолют..., воно доводить тільки логічність буття, воно здійснює те, що сьогодні назвали б *редукцією*... Воно відкидає також гіпотетичність людини як емпіричного суб'єкта, котрий пізнає у відповідності зі своїми власними думками і своєю власною точкою зору... Таке мислення не проти-

³⁵ Там само.— С. 559.

³⁶ Це підпорядкування практики, де людина діє вільно, спираючись на практичні максими, теоретичному (спекулятивному) розуму, притаманне ідеалістичній німецькій філософії, особливо філософії Гегеля, розуміли вже його учні, так звані молодогегельянці. Так, польський послідовник і водночас прискіпливий критик німецького філософа Август Цешковський з цього приводу писав: «У Гегеля *практичне* поки що *поглинуло теоретичним*, воно ще ним не відрізняється від останнього, воно поки що розглядається, так би мовити, як похідний *продукт, наслідок* теоретичного... Але його справжнє призначення полягає в тому, *щоби бути окремим специфічним і навіть вищим шаблоном духу*» (Цешковський А. Пролегомени к историософии // Антология мировой философии.: В 4-х т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 426).

³⁷ Цілком виразно особливості спекулятивного мислення окреслив сучасний німецький дослідник Дитер Генрих: «Огляд, витримка і вимога необмеженості погляду роблять, власне, мислення спекулятивним... Спекуляція спрямовується на всеохопний погляд як такий» (Генрих Д. Свідоме життя. Дослідження співвідношення суб'єктивності та метафізики.— К., 2006.— С. 78). Як далі зазначає Генрих, така настанова пролежана практиці, бо «мислення, що долучається до практичних цілей і підпорядковується їм, не спекулює; воно є здійсненням того, що на відміну від спекулятивного називається практичним розумом» (Там само.— С. 78).

ставляє себе буттю, але розглядає це буття як лише значення, редукує буття до загального значення і в цьому загальному значенні вбачає саме те, що утворює буття в цілому як визначення думки, освітлює все особливе у загальності цього значення, яким і є абсолютне мислення»³⁸. Претензія на абсолютне значення своїх апіорних аргументів була чи не найхарактернішою рисою спекулятивного мислення. Саме в домінуванні апіорних засад пізнання Олесницький вбачав його найбільшу ваду. Тому потужна атака на практичну сферу з боку спекулятивного розуму, яка відбулась під орудою німецького ідеалізму, не залишила «без наслідків і етику, — слушно зауважував вчений, — бо і в цій царині ми маємо системи, що вирости на ідеалістичному ґрунті і які страждають перевагою апіорного елементу»³⁹.

Олесницький навів цілу низку метафізичних і гносеологічних аргументів для обґрунтування тези про відмінність світу речей і людського знання, їх принципів і нездоланну нетотожність: «В об'єкті, в бутті, повинно бути і дещо таке, що не може бути перенесене в суб'єкт, у мислення. Те, що не переноситься, є формою існування об'єктів, формою буття»⁴⁰. Лише за умов такого розрізнення і, відповідно, визнання недосконалості, неповноти наших знань про світ, людину і Бога, індивід отримує можливості діяти практично — у вчинках і творчості: «Якщо у сприйнятті об'єктивного буття людина повинна усвідомити слабкість, недосконалість свого пізнання, то замість повної досконалості, невластивої людській природі, людина все ж володіє відносною досконалістю, що продукується творчістю»⁴¹.

Людські вчинки, дії засвідчують наявність творчого моменту, бо лише за наявності творчого виміру дія по-справжньому належить індивіду як його власність, за яку він несе *всю повноту відповідальності*. Те, що людина практично покладає у світі як *свій* вчинок, дію чи мистецький твір, є її «власне творіння, чому вона і називає його своєю власністю. У цій само дії виявляється, промовляє, творчий — хоча і відносно — принцип»⁴². Це також один із фундаментальних вимірів практичної сфери.

Відносність творчого акту зумовлена тим, що людина як «кінецьний дух» не має всієї повноти знання про світ, не має у своєму розпорядженні не лише абсолютного, а й більш-менш довершеного відносного знання. Людина, за Олесницьким, має справу з фактичним станом речей, подій і випадків, які ніколи, за жодних обставин не можуть стати надбанням теоретичного розуму у своїй

³⁸ *Ипполит Ж.* Логика и существование.— СПб., 2006.— С. 200–201.

³⁹ *Олесницький М. А.* Из истории нравственности и нравственных учений.— С. 75.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.— С. 70.

⁴² Там само.— С. 71.

і логічні підстави думки є досить специфічними здатностями, кожна з яких виконує свою функцію в людському досвіді. Це дає змогу Олесницькому цілком послідовно розглядати совість як внутрішній духовний феномен, який не може бути уподібнений до якихось логічних операцій, навіть до практичного силогізму, що, до речі, за багатьма ознаками має зовнішню аналогію з тим, як «працює» людська совість. Однак Олесницький переконаний, що сила совісті полягає не в складних внутрішніх розмислах індивіда, який, як інколи це здається, таким чином намагається віднайти якісь логічні підстави для обґрунтування чи доконечно виправдання своїх вчинків. Совість не є також простим накопиченням і використанням життєвого досвіду з метою оцінки своїх вчинків. Насправді, на думку вченого, основний імператив совісті полягає в її здатності «безпосередньо промовляти до людини»⁴⁶. Тому, як зазначає київський професор, совість — це якийсь додатковий стимул волі, хоча докори сумління здатні змусити людину до певного вчинку, який, можливо, вона і не здійснила би без спонук совісті. Проте природа цього поштовху, як вважає Олесницький, не стільки розсудкова, рефлексивна, логічно-дискурсивна і процедурна, скільки безпосередньо дієва. Так, совість супроводжує всі практичні дії і вчинки людини, але не як «безперервний» силогізм, а як безпосередній акт оцінки: «Цей акт... виникає із своєрідного відношення самосвідомості до самовизначення і самодіяльності нашого “Я”»⁴⁷.

Оцінка людських вчинків здійснюється совістю (її суд) не абстрактно, тобто не методом накладання загальних моральних норм до певних вчинків, а цілком конкретно, так би мовити, з осердя самого вчинку. Вчений з цього приводу зазначає: «Совість, перш за все, дає нам не правила діяльності, не закони, а лише *вироки* над окремими здійсненими діями»⁴⁸. І хоча існує, як зазначає Олесницький, законодавча совість, зрештою, не вона є вирішальною силою людського духу, а совість, яка *судить окремі вчинки*, і лише на підставі цього оприлюднюються якісь правила, що дає можливість лише *post factum* вести мову про «совість законодавчу»⁴⁹. І далі вчений робить цікавий геремевтичний висновок, який, на нашу думку, стосується не тільки розуміння феномена совісті, а й усвідомлення того, яким чином діють правила і норми практичного життя, як вони постають і втілюються у конкретних ситуаціях і діях людей. Як і совість, норми і правила людського життя діють не взагалі, не абстрактно, їх дія завжди конкретна

⁴⁶ Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия // Труды Киевской духовной академии.— 1889.— № 5.— С. 28.

⁴⁷ Там само.— С. 30.

⁴⁸ Там само.— С. 32—33.

⁴⁹ Там само.— С. 33.

та ситуативна. Олесницький зазначає, що норма моралі ніколи не діє як гола схема чи формальний припис, а лише в «окремих і визначених випадках, з якими людина стикається у своєму житті, і ніколи не промовляють до людини взагалі»⁵⁰. Формулювання загальних правил здійснюється силою розуму, його тяжінням до узагальнення практичного досвіду: «І тільки розум, — переконаний вчений, — на підставі внутрішніх досвідів чи свідчень..., створює моральні приписи і формує правила»⁵¹. Такою є природа практичного знання, і це завжди потрібно враховувати у дослідженні людської діяльності, практики. Важливо неупереджено оцінити можливості та межі теоретичного розуму в його намаганні дати тверде підґрунтя нашому практичному життю. Олесницький зробив значний крок вперед у формуванні саме такої виваженої й обґрунтованої філософсько-етичної позиції. Тому вивчення його творчих здобутків — це не лише данина нашому минулому, а й намагання збагнути сьогодення. Цінність його творчих пошуків полягає в тому, що вони стимулюють наші власні роздуми щодо такої філософії, яка б була зорієнтована на питання, які постають перед людиною в її житті. Олесницький переконливо довів, що така філософія має для людини сенс.

Victor Kozlovsky

ORIGIN AND NATURE OF PRACTICAL PHILOSOPHY BY MARKELLIN OLESNYTSKYI

The project of practical philosophy suggested by Markellin Olesnytskyi, professor of the Kyiv Theological Academy, is studied in the article. Basic concepts of prof. M. Olesnytskyi's practical philosophy, their interrelation with European philosophical and ethical doctrines of XIX century are revealed.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.